Тема 2. **МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО**

Чек-лист першочергових дій та правил поведінки військовослужбовця при загрозі та безпосередньому потраплянні в полон. Він базується на нормах **Міжнародного гуманітарного права** та стандартах виживання у ворожому середовищі Мета — зберегти ваше життя, здоров'я та гідність, а також мінімізувати витік тактичної інформації.

При безпосередній загрозі потрапляння в полон:

- **Знищити засоби зв'язку та гаджети:** розбийте екран, пошкодьте плату, за можливості спаліть або викиньте у важкодоступне місце смартфон, планшет, рацію та квадрокоптер. Особливу увагу приділіть картам пам'яті та SIM-картам.
- **Знищити документи та карти:** спаліть, закопайте або розірвіть на дрібні шматки топографічні карти, бойові розпорядження, списки особового складу, блокноти з записами, паролями чи позивними.
- **Очистити особисті речі:** перевірте кишені. Позбавтеся сувенірів, шевронів інших підрозділів (особливо специфічних, як-от розвідка, ССО), флешок та фотографій, які ворог може використати для шантажа чи ідентифікації.
- **Залишити при собі лише ID-картку/жетон:** ваш військовий квиток або металевий жетон (dog tag) потрібні для офіційного підтвердження статусу комбатанта та військовополоненого.
- **Позбутися трофеїв та нештатної зброї:** якщо у вас є зброя чи елементи спорядження ворога, негайно викиньте їх. Це може викликати агресію під час затримання.
- **Зафіксувати здачу в полон (якщо це можливо):** якщо є зв'язок, передайте своєму командуванню/побратимам крайні координати та факт оточення. Це спростить подальший юридичний облік вашого статусу.

Потрапляння в полон є однією з найважчих критичних ситуацій під час збройного конфлікту. Для збереження життя, здоров'я та недопущення витоку стратегічно важливої інформації військовослужбовець повинен чітко знати алгоритм дій, що базується на міжнародному праві та психологічних засадах виживання.

1. На які дві великі інституційні гілки («права») традиційно поділяють джерела Міжнародного гуманітарного права (МГП), та які сфери регулювання закріплені за кожною з них?

Джерела Міжнародного гуманітарного права (МГП) традиційно поділяють на дві великі інституційні гілки, які отримали свої назви від міст, де були підписані основні кодифікаційні акти: **«Право Женеви»** (гуманітарне право) та **«Право Гааги»** (право війни)

Порівняльна характеристика гілок МГП

Критерій	«Право Женеви» (Geneva Law)	«Право Гааги» (Hague Law)
Основна мета	**Захист жертв збройних конфліктів** та осіб, які припинили брати участь у бойових діях.	**Регламентація методів і засобів ведення війни**, а також обмеження руйнівних наслідків конфлікту.
Кого / що захищає	• Поранених і хворих у діючих арміях. • Військовополонених. • Цивільне населення на окупованих територіях. • Медичний та релігійний персонал.	• Обмежує свободу вибору засобів ураження супротивника. • Захищає комбатантів від надмірних страждань. • Захищає культурні цінності та цивільні об'єкти.
Основні джерела	**Чотири Женевські конвенції 1949 року** та Додаткові протоколи до них (1977, 2005 рр.).	**Гаазькі конвенції та декларації 1899 та 1907 років**, Женевський протокол 1925 року, Конвенція про звичайну зброю 1980 року.

2. Сформулюйте та розкрийте сутність чотирьох універсальних принципів МГП: військової необхідності, гуманності, розрізнення (диференціації) та пропорційності.

В основі Міжнародного гуманітарного права (МГП) лежать **чотири універсальні принципи**. Вони діють як єдина система і покликані збалансувати жорстоку реальність війни з вимогами людяності. Ці принципи є обов'язковими для виконання військовими командувачами та солдатами під час планування та ведення будь-яких бойових дій.

1. Принцип військової необхідності (Military Necessity)

- **Суть:** Дозволяє застосовувати лише таку силу та методи, які є **необхідними, законними та пропорційними** для якнайшвидшого підкорення ворога з мінімальними витратами людських та матеріальних ресурсів.
- **Розкриття:** Цей принцип визнає, що метою війни є послаблення військової сили супротивника. Проте військова необхідність **не є виправданням для порушення інших норм МГП**. Вона не дозволяє чинити свавілля: не можна вбивати військовополонених чи катувати цивільних, навіть якщо це здається «корисним» для досягнення воєнної мети. Застосування сили завжди має бути спрямоване виключно на отримання чіткої військової переваги.

2. Принцип гуманності / людяності (Humanity)

- **Суть:** Забороняє застосовувати будь-яке насильство, зброю чи методи ведення війни, які **не є виправданими військовою необхідністю** та завдають надмірних страждань.
- **Розкриття:** Гуманність є противагою військовій необхідності. Цей принцип вимагає поважати людську гідність за будь-яких обставин. Він захищає тих, хто вже не бере участі в боях (поранених, хворих, військовополонених), а також цивільних осіб. Саме з принципу гуманності випливає абсолютна заборона на катування, зґвалтування, мародерство, використання хімічної чи біологічної зброї, а також зброї, що завдає невиправдано болісних поранень.

3. Принцип розрізнення або диференціації (Distinction)

- **Суть:** Сторони конфлікту зобов'язані **завжди чітко розрізняти** цивільне населення від комбатантів (військових), а цивільні об'єкти — від військових цілей.
- **Розкриття:** Напади можуть здійснюватися **виключно проти військових цілей** (солдатів, ворожої техніки, штабів, складів зброї). Цивільне населення та цивільні об'єкти (житлові будинки, школи, лікарні, електростанції, що забезпечують потреби людей) мають імунітет від нападу. Військові не мають права вести невибірковий вогонь по площах, де неможливо чітко поцілити лише у ворога, або використовувати мирних жителів як «живий щит».

4. Принцип пропорційності або сорозмірності (Proportionality)

- **Суть:** Забороняє напади на військові цілі, якщо очікувані супутні втрати серед цивільних чи шкода цивільним об'єктам будуть **надмірними щодо очікуваної прямої військової переваги**.
- **Розкриття:** Цей принцип діє тоді, коли цивільні особи або об'єкти знаходяться поруч із військовою ціллю. Перед ударом командир зобов'язаний зважити: чи варта ліквідація конкретного ворожого об'єкта тих випадкових жертв серед мирного населення, які можуть виникнути. Якщо знищення невеликого складу боєприпасів призведе до руйнування цілої міської лікарні та загибелі десятків пацієнтів, такий удар є **непропорційним і вважається воєнним злочином**. Сторони мають вживати всіх можливих запобіжних заходів (наприклад, обирати точну зброю чи час удару), щоб мінімізувати супутню шкоду.

3. Які види зброї та засобів ведення війни на сьогодні повністю або частково заборонені міжнародними конвенціями і чому?

Міжнародне гуманітарне право (МГП) обмежує або повністю забороняє певні види зброї та методів ведення війни. В основі цих заборон лежать два фундаментальних правила: **заборона зброї невибіркової дії** (яка вражає військових і цивільних без розбору) та **заборона зброї, що завдає надмірних страждань** або непотрібних ушкоджень.

Джерела міжнародного права поділяють обмеження на дві категорії: повна заборона та часткове обмеження використання.

Повністю заборонені види зброї

Ці види озброєння визнані негуманними та незаконними за будь-яких обставин. Їх виробництво, накопичення та застосування повністю заборонені спеціальними міжнародними договорами.

- **Хімічна зброя:** Заборонена **Конвенцією про хімічну зброю 1993 року**. До неї відносяться отруйні гази (зарин, зоман, VX, хлор), які викликають масове удушення, параліч чи опіки органів дихання.
- **Біологічна (бактеріологічна) зброя:** Заборонена **Конвенцією про біологічну зброю 1972 року**. Заборона стосується використання вірусів, бактерій або токсинів (наприклад, сибірська виразка, чума, ботулотоксин) для знищення живих сил чи населення.
- **Протипіхотні міни:** Заборонені **Оттавською конвенцією 1997 року**. Вони залишаються в землі десятиліттями після завершення війни та призводять до масової інвалідності або загибелі цивільних осіб, передусім дітей.

- **Касетні боєприпаси:** Заборонені **Дублінською конвенцією 2008 року**. При розриві великого снаряда вивільняються сотні дрібних суббоєприпасів, які накривають величезну площу (невибіркова дія). Крім того, значна їх частина не вибухає одразу, перетворюючись на приховані міни.
- **Невиявні осколки:** Заборонені Протоколом I до **Конвенції про конкретні види звичайної зброї (ККВЗ) 1980 року**. Це зброя, осколки якої в тілі людини (із пластику, скла чи дерева) неможливо виявити за допомогою рентгену, що завдає пораненому нестерпних мук.
- **Засліплююча лазерна зброя:** Заборонена Протоколом IV до ККВЗ у 1995 році. Заборонено лазерні системи, спеціально сконструйовані для незворотного осліплення незахищеного ока людини.

⚠️ Частково заборонені (обмежені) види зброї

Ця зброя не заборонена повністю, але норми МГП накладають жорсткі обмеження на умови її використання — її **категорично заборонено застосовувати проти цивільного населення або в межах міст**.

- **Запалювальна зброя (включаючи білий фосфор):** Регулюється Протоколом III до ККВЗ. Білий фосфор та напалм викликають страшні хімічні та термічні опіки до самих кісток. Їх **заборонено використовувати авіацією проти військових цілей, які розташовані всередині зосереджень цивільного населення** (наприклад, у містах). Напади з землі на такі цілі дозволені лише за умови ретельного розрізнення та відсутності супутніх цивільних жертв.
- **Міни-пастки:** Регулюються Протоколом II до ККВЗ. Заборонено маскувати вибухові пристрої під предмети цивільного вжитку, дитячі іграшки, медикаменти, продукти чи релігійні символи.
- **Ядерна зброя:** Хоча у 2017 році було прийнято Договір про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ), провідні ядерні держави його не підписали. Проте використання ядерної зброї практично неможливе без порушення принципів пропорційності та розрізнення МГП через колосальну радіоактивну шкоду та масове винищення цивільних.

Червоного Хреста/Червоного Півмісяця для того, щоб викликати довіру ворога та вбити його.

- **Використання голоду серед цивільного населення:** Заборонено знищувати чи виводити з ладу об'єкти, необхідні для виживання людей — запаси їжі, системи питної води, посіви та худобу.

4. У чому полягає юридична відмінність між поняттям «віроломство» (перфідія) та легітимною воєнною хитрістю за правилами ведення війни?

У правилах ведення війни межа між законним обманом супротивника та воєнним злочином є дуже чіткою. Вона закріплена у **статті 37** Додаткового протоколу I 1977 року **до Женевських конвенцій**.

Головна юридична відмінність полягає в тому, чи зловживає військовий **нормами міжнародного права та довірою супротивника до цих норм**, щоб знищити або поранити його.

Порівняльна таблиця: Віроломство проти Воєнної хитрості

Критерій

- **Наявність командування (чітка ієрархія):** Загін повинен мати на чолі особу, яка відповідає за своїх підлеглих перед командуванням або державою. Це забезпечує дисципліну та відповідальність за дії підрозділу.
- **Постійний і чітко розрізнювальний знак (видимість здалеку):** Члени загону повинні мати певний фіксований розрізнювальний знак, який чітко видно на відстані (наприклад, однакові пов'язки, нашивки чи специфічні елементи одягу). Це необхідно для відмежування комбатантів від мирного цивільного населення.
- **Відкрите носіння зброї:** Зброю дозволено застосовувати та носити лише відкрито під час кожної військової операції та безпосередньо перед атакою. Таємне пронесення зброї під виглядом цивільних осіб позбавляє бійців захисту конвенції.
- **Дотримання законів і звичаїв війни:** Весь особовий склад загону у своїх діях зобов'язаний суворо дотримуватися норм Міжнародного гуманітарного права (МГП), включаючи гуманне поводження з пораненими та полоненими ворогами, заборону віроломства тощо.

6. Який правовий статус під час ведення бойових дій мають члени українських ДФТГ та Сили ТрО відповідно до чинного законодавства України та норм МГП?

Відповідно до національного законодавства України та норм Міжнародного гуманітарного права (МГП), члени Сил територіальної оборони (Сил ТрО) та Добровольчих формувань територіальних громад (ДФТГ) мають **офіційний правовий статус комбатантів** під час ведення бойових дій. Це означає, що вони мають право безпосередньо брати участь у боях і користуються повним імунітетом військовополонених у разі захоплення ворогом.

Однак у внутрішній структурі національної безпеки України між ними є суттєва юридична різниця.

Критерій	⚔️ Сили ТрО ЗСУ	🛡️ ДФТГ (Добровольчі формування)
Юридичний статус	**Військовослужбовці** Збройних Сил України.	**Цивільні громадяни**, які підписали контракт добровольця.
Складова оборони	**Військова складова** територіальної оборони України.	**Військово-цивільна складова** національного спротиву.
Підпорядкування	Входять безпосередньо до структури ЗСУ (окремий рід сил).	Не входять до складу ЗСУ, але діють під керівництвом командирів частин Сил ТрО.
Застосування зброї	Використовують штатну бойову зброю ЗСУ відповідно до військових статутів.	Мають право використовувати особисту мисливську зброю та надану стрілецьку зброю.
Дія військових статутів	Поширюється в повному обсязі в режимі 24/7.	Поширюється **виключно під час виконання завдань** територіальної оборони.

7. Яку інформацію військовополонений зобов’язаний надати супротивнику під час допиту, і які дії з боку сторони, що захопила, суворо заборонені?

Згідно зі **статтею 17** Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, під час допиту військовополонений зобов'язаний надати супротивнику лише **мінімальний обсяг особистих даних** (так зване правило «Чотирьох пунктів»):

1. **Прізвище, ім'я та по батькові** (повне ім'я).
2. **Військове звання**.
3. **Дату народження**.
4. **Особистий (армійський, серійний) номер** або, за його відсутності, еквівалентну інформацію.

Якщо військовополонений свідомо чи через свій стан порушить це правило, супротивник має право лише обмежити його у привілеях, які передбачені для його звання (наприклад, перевести на умови утримання рядового складу), але **ні в якому разі не карати фізично чи морально**.

8. Що таке режим інтернування цивільних осіб, у яких виняткових випадках він застосовується та якими правами володіють інтерновані?

Режим інтернування цивільних осіб — це примусове позбавлення волі та поміщення цивільних громадян (які не є військовослужбовцями) у спеціально відведені місця (табори інтернування) державою-супротивником або окупаційною владою.

Цей інститут є найсуворішим заходом контролю над цивільним населенням, який дозволений Міжнародним гуманітарним правом (МГП). Його правове регулювання чітко прописане у **Четвертій Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року**

9. Назвіть чотири категорії найтяжчих міжнародних злочинів згідно з Римським статутом, які не мають строку давності.

1. **Злочин геноциду (The crime of genocide):** Дії, вчинені з наміром повністю або частково знищити будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку (вбивство членів групи, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, створення умов для фізичного винищення, запобігання дітонародженню, примусова передача дітей).
2. **Злочини проти людяності (Crimes against humanity):** Масштабні або систематичні напади на цивільне населення, які здійснюються свідомо в межах державної політики (наприклад, масові вбивства, поневолення, депортація, катування, зґвалтування, переслідування за політичними чи релігійними ознаками, насильницькі зникнення).
3. **Воєнні злочини (War crimes):** Серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року та інших законів і звичаїв війни, що застосовуються під час міжнародних або внутрішніх збройних конфліктів (навмисні вбивства полонених чи цивільних, катування, взяття заручників, незаконне та масштабне знищення майна, використання забороненої зброї чи методів ведення війни, мародерство).
4. **Злочин агресії (The crime of aggression):** Планування, підготовка, ініціювання або здійснення особою, яка спроможна фактично контролювати політичні чи військові дії держави, акту агресії (застосування збройної сили державою проти суверенітету,

територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави), що за своїм характером, серйозністю та масштабами є грубим порушенням Статуту ООН.

10. Чому навмисні удари РФ по морських портах Одещини, елеваторах із зерном та цивільних іноземних суднах кваліфікуються як воєнні злочини, і які саме конвенції вони порушують?

Згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду **(Стаття 8)**, зазначені удари підпадають під декілька категорій воєнних злочинів:

- **Порушення принципу розрізнення (диференціації):** Морські порти, елеватори та цивільні судна під прапорами третіх країн є **виключно цивільними об'єктами**. Вони не несуть військової загрози та не є законними військовими цілями.
- **Навмисне завдання ударів по цивільних об'єктах:** Навіть якщо ворог заявляє про наявність «внутрішніх військових цілей», масштаб і характер руйнувань свідчать про прямий намір знищити саме цивільну логістику.
- **Використання голоду серед цивільного населення як методу ведення війни:** Блокування та знищення українського зерна, яке експортується до країн Азії та Африки, штучно провокує глобальну продовольчу кризу. Це пряме порушення заборони позбавляти цивільне населення об'єктів, необхідних для його виживання